

„Naród. Dodatek ilustrowany” (1906–1907) i jego wkład w upowszechnianie wiedzy wśród ludu w Królestwie Polskim

Aleksandra Lubczyńska

Działania w zakresie oświaty ludu, podejmowane na przełomie XIX i XX w. przez obóz narodowy¹, wynikały z przeświadczenia jego ideologów, że kluczem do suwerenności polityczno-ekonomicznej Polaków jest aktywizacja wszystkich warstw społecznych narodu, zwłaszcza tych, które dotychczas nie miały prawa głosu, a ze względu na liczebność i tkwiący w nich potencjał – zasługiwały na to. Poprawa sytuacji tych warstw w wielu zakresach miała leżeć w interesie całego narodu, ponieważ stanowiły one kwintesencję polskości, postrzeganej przez język, obyczaj i historię².

Stronnictwo Demokratyczno-Narodowe (SDN), zainicjowane w 1897 roku, za swój obowiązek uznawały więc pracę na rzecz oświaty ludu³, przez którą rozumiano pouczanie go o jego potrzebach i możliwościach ich zaspokajania oraz obrony tych potrzeb i interesów⁴.

Te poglądy znalazły swój wyraz w *Programie Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w zaborze rosyjskim z 1897 roku*, w którym zapisano: „Walka o materialne i duchowe interesy ludu musi się odbywać przez oświecenie mas ludowych – uświadamianie ich co do interesów własnych i wyrabianie w nich zdolności do samoistnej tych interesów obrony [...] przez zaprawianie ich do życia politycznego, dojrzałość bowiem polityczna ludu jest najpewniejszą rękojmią jego lepszej przyszłości”⁵. Zadania w zakresie oświaty ludu zostały doprecyzowane w kolejnym *Programie Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w zaborze rosyjskim, z 1903 roku*. Czytamy w nim: „W działalności swej na polu oświaty ludu Stronnictwo Demokratyczno-Narodowe dąży przede wszystkim

¹ Pod pojęciem „obóz narodowy” rozumiem wchodzące w jego skład następujące organizacje: Ligę Narodową, Związek Młodzieży Polskiej „Zet”, działające w każdym z zaborów Stronnictwo Demokratyczno-Narodowe; po odzyskaniu niepodległości w skład obozu weszły jeszcze: Związek Ludowo-Narodowy, Obóz Wielkiej Polski i Stronnictwo Narodowe.

² A. Karczewska, *Upowszechnianie czytelnictwa wśród chłopów w Królestwie Polskim. Zarys problematyki* [w:] *Ludzie i książki. Studia historyczne*, red. J. Kostecki, Warszawa 2006, s. 136.

³ Pod pojęciem ludu rozumiano wszystkie warstwy pracujące, czyli chłopów, robotników rolnych, robotników folwarcznych, rzemieślników – wszystkich utrzymujących się z pracy rąk, T. Wolsza, *Narodowa Demokracja wobec chłopów w latach 1887–1914. Programy, polityka, działalność*, Warszawa 1992, s. 20.

⁴ A. Karczewska, *Upowszechnianie...*, dz. cyt., s. 136.

⁵ *Program Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w zaborze rosyjskim*, „Przegląd Wszechpolski” 1897, nr 11, s. 243.

do rozpowszechniania wśród ludności wiejskiej umiejętności czytania i pisania oraz do uczynienia z książki i gazety codzienną jej potrzebą; do podniesienia kultury codziennego życia i kultury pracy [...]; do zaznajomienia ludu z dziejami własnego narodu i z dzisiejszą Polską oraz do wytworzenia w gminie tej wiedzy – świadomości istnienia narodowego i poczucia wspólności z całą Polską; do zapoznania go z istotą dzisiejszego życia ekonomicznego i społecznego, do uświadomienia mu jego roli społecznej i potrzeb własnych, do obudzenia [...] i wyrobienia zdolności do pracy nad poprawą własnej doli; wreszcie do rozpowszechnienia w masach ludowych wiadomości prawno-politycznych ze szczególnym uwzględnieniem praktycznych wymagań życia, do obudzenia płynących stąd aspiracji politycznych oraz do dania mu w ręce narzędzi umysłowych potrzebnych w politycznej pracy i broni niezbędnej w walce”⁶.

Jednym z najskuteczniejszych sposobów realizacji tych postulatów było wydawanie i rozpowszechnianie wśród warstwy włościańskiej literatury i czasopism. Wśród tych ostatnich znaczącą rolę odegrał miesięcznik pt. „Polak” – drukowany w Galicji, ale z przeznaczeniem dla czytelników w Królestwie, nielegalnie tutaj dostarczany. Problematyka historyczna, dominująca na jego łamach w pierwszych latach istnienia, była istotnym czynnikiem kształtującym świadomość narodową chłopów. Z czasem w piśmie zaczęło się pojawiać więcej tekstów o charakterze nacjonalistycznym oraz problematyka społeczna, szczególnie nasilona w okre-

sie strajków chłopskich w Królestwie, w latach 1905–1906⁷.

„Polak” był pierwszym czasopismem endecji, skierowanym do włościańskiego czytelnika w Królestwie i jednym z najpopularniejszych. W kolejnych latach dla tej grupy społecznej w zaborze rosyjskim obóz narodowy wydawał jeszcze następujące tytuły: „Za Wiarę i Ojczyznę” – miesięcznik poświęcony sprawom Litwy (1904); tygodniki: „Czytelnia dla Wszystkich” (1904–1906) i „Jutrzenka Kaliska” (1906–1907); dzienniki: „Naród” (1906–1907), „Wiadomości Codzienne” (1908–1910) oraz stanowiący kontynuację dwóch ostatnich dziennik „Naród – Wiadomości Codzienne” (1910–1913); miesięcznik, a następnie tygodnik „Ognisko” (1912–1913) oraz tygodnik „Głos Łomżyński” (1913)⁸.

Przedmiotem niniejszego opracowania jest jeden z wymienionych dzienników – „Naród” – a ściślej ukazujący z jego niedzielnym numerem tygodnik pt. „Naród. Dodatek ilustrowany”. Celem artykułu jest udowodnienie, że treści zawarte na jego łamach były pełnym odzwierciedleniem postulatów wyartykułowanych w *Programie Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego* i praktyczną realizacją programu edukacji polityczno-społecznej endecji w środowisku wiejskim.

„Naród” to drugi – obok „Gońca Porannego i Wieczornego” – dziennik warszawski związany z SDN zaboru rosyjskiego. Przeznaczony był dla włościan, sfer robotniczych i drobnomieszczaństwa⁹. Pierwszy numer ukazał się 16 marca 1906 r., liczył cztery strony

⁶ *Program Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w zaborze rosyjskim*, „Przegląd Wszechpolski” 1903, nr 10, s. 744.

⁷ Szerzej o piśmie: W. Piątkowski, *Idee społeczno-polityczne „Polaka” (1896–1906). Przyczynek do kształtowania się ideologii Narodowej Demokracji*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1966, nr 2, s. 45–65.

⁸ T. Wolsza, *Narodowa Demokracja...*, dz. cyt., s. 208–209; U. Jakubowska, *Prasa Narodowej Demokracji w dobie zaborów*, Warszawa–Łódź 1988, ss. 79–81, 86, 122–129.

⁹ U. Jakubowska, *Prasa Narodowej Demokracji...*, dz. cyt., s. 87.

objętości o formacie 30 x 22 cm¹⁰. Wydawcą i redaktorem odpowiedzialnym był warszawski adwokat Wacław Dunin, a redaktorem naczelnym – Stanisław Kozicki. Ponadto zespół redakcyjny pisma tworzyli m.in.: Jan Załuska, Aleksander Zwierzyński i Wincenty Zwoliński. Sprawy finansowe i gospodarcze tytułu prowadził Kazimierz Łazarowicz – nierzadko wspomagając go także prywatnymi dotacjami¹¹ oraz środkami pozyskiwanymi od oddziałów terenowych SDN¹².

Nowy dziennik miał się stać ośrodkiem jawnej pracy politycznej, a niewysoka cena dawała mu szansę na przyciągnięcie wielu czytelników¹³. Każdy numer otwierał artykuł wstępny o treści politycznej, najczęściej aktualnej, społeczno-gospodarczej, kulturalnej lub historycznej, pisany przez Kozickiego lub Załuskę¹⁴. Na łamach pisma publikowali także chłopscy posłowie z ramienia SDN, m.in. Józef Ostrowski i Jan Bielawski¹⁵. Redakcja pisma przywiązywała dużą wagę do omawiania różnorodnych spraw politycznych i kulturalnych nie tylko dotyczących Królestwa Polskiego, ale też w innych zaborach. Komentowano i objaśniano aktualną politykę SDN wobec chłopów, robotników i drobnomieszczaństwa. Pismo wychodziło do końca 1907 roku¹⁶.

„Naród. Dodatek ilustrowany”

Analiza zawartości

Z niedzielnym numerem „Narodu” ukazywały się dwa dodatki tygodniowe: ilustrowany, za-

wierający artykuły popularnonaukowe z różnych dziedzin, oraz rolniczy. Ten drugi zawieszono w momencie powstania Centralnego Towarzystwa Rolniczego (1907) i jego organu prasowego – „Przewodnika Kółek i Spółek Rolniczych w Królestwie Polskim”¹⁷. „Dodatek ilustrowany” ukazywał się od marca 1906 r. do października 1907 r. Łącznie wyszło 67 numerów: 42 w 1906 i 25 w 1907 roku. Wydawcą i redaktorem pierwszych 15 numerów był Wacław Dunin, redaktorem pozostałych (od końca czerwca 1906 r.) – Stanisław Kozicki, a wydawcą – Kazimierz Łazarowicz. Redakcja i administracja pisma mieściły się w Warszawie, najpierw na ul. Szpitalnej 1/5, a od lipca 1907 roku – na Chmielnej 23/6. Przez cały okres ukazywania się dodatek wychodził spod pras „Gazety Rolniczej”.

Każdy numer ilustrowanego dodatku miał 8 stron w formacie 33 x 20 cm, jedynie cztery ostatnie numery liczyły po 20 stron. Ich struktura była podobna i składała się z trzech części: niezatytułowanego działu z artykułami popularnonaukowymi i tekstami literackimi oraz działów: „Rozmaitości” i „Nowe książki”. Zdarzało się, że któregoś z tych ostatnich nie było.

Na łamach dodatku do „Narodu” opublikowano 171 artykułów popularnonaukowych oraz 119 utworów literackich. Artykuły popularnonaukowe dotyczyły różnych dziedzin (tabela 1.).

¹⁰ Z. Kmiecik, *Prasa polska w zaborze rosyjskim w latach 1905–1915* [w:] *Prasa polska w latach 1864–1918*, Z. Kmiecik i in., Warszawa 1976, s. 68.

¹¹ U. Jakubowska, *Prasa Narodowej Demokracji...*, dz. cyt., s. 88–89.

¹² T. Wolsza, *Narodowa Demokracja...*, dz. cyt., s. 140.

¹³ U. Jakubowska, *Prasa Narodowej Demokracji...*, dz. cyt., s. 88.

¹⁴ T. Wolsza, *Narodowa Demokracja...*, dz. cyt., s. 141.

¹⁵ U. Jakubowska, *Prasa Narodowej Demokracji...*, dz. cyt., s. 90. Szerzej o tej kwestii na s. 135–136.

¹⁶ Z. Kmiecik, *Prasa polska...*, dz. cyt., s. 68–69.

¹⁷ U. Jakubowska, *Prasa Narodowej Demokracji...*, dz. cyt., s. 88.

Tabela 1. Artykuły popularnonaukowe na łamach „Narodu. Dodatku ilustrowanego” w latach 1906–1907

Tematyka	Liczba artykułów
Historia	39
Problematyka polityczno-społeczna	31
Gospodarka	25
Biografie	16
Oświata, wychowanie	15
Etnografia	13
Historia literatury	12
Nauki przyrodnicze	7
Higiena	4
Różne	9
Razem	171

Źródło: obliczenia własne

Tematyka historyczna

Wydaje się, że ogromną zasługą pisma było przede wszystkim upowszechnianie wiedzy z zakresu historii Polski. Tej tematyce w różnych aspektach poświęcono najwięcej tekstów. Nawiązywano zarówno do dziejów Polski piastowskiej: do czasów rozbitcia dzielnicowego, panowania Władysława Łokietka, po odbudowę kraju przez Kazimierza Wielkiego¹⁸, jak i do dziejów Polski Jagiellońskiej, ze szczególnym uwzględnieniem bitwy pod Grunwaldem. Tę chwałę oręża polskiego konfrontowano z obecną sytuacją Polaków pod zaborem pruskim¹⁹.

Interesujący nie tylko z historycznego, ale także ze społecznego i ekonomicznego punktu widzenia był artykuł Stanisława Kutrzeby oma-

wiający rolę zakonu cystersów w podnoszeniu oświaty rolniczej w Polsce oraz dzieje warstwy chłopskiej do momentu zniesienia pańszczyzny²⁰.

Kolejne artykuły nawiązywały do trudnego okresu, gdy XVII- i XVIII-wieczna Rzeczypospolita była w złej kondycji: sukcesy polityczne i gospodarcze dawno miała już za sobą, do jej spraw wewnętrznych coraz natarczywiej zaczęli się wtrącać władcy państw ościennych, a podjęte przez Sejm Czteroletni i Konstytucję 3 Maja reformy zostały zaprzepaszczone przez prywatę i brak wyobraźni możnowładców²¹.

Kilka artykułów poświęcono walkom Polaków u boku Napoleona, a szczególnie Legionom Polskim we Włoszech. Przedstawiano je jako służbę dla wolności i ojczyzny, szkołę solidarności żołnierskiej, szacunku dla oficerów, prawych zachowań i niezłomnych charakterów²².

Poważne miejsce wśród artykułów historycznych zajmowały teksty przypominające tradycje walk narodowowyzwoleńczych. Wspomniano przysięgę Kościuszki na Rynku w Krakowie, określając ją jako jeden z najjaśniejszych dni w życiu narodu, gdyż rozpoczęła ona walkę, którą naród polski udowodnił, że wszedł na drogę odrodzenia wskazaną przez Sejm Wielki i Konstytucję 3 Maja. Akcentowano powołanie w szeregi powstańcze wszystkich warstw społeczeństwa, co zrównywało je w obliczu praw i obowiązków wobec ojczyzny oraz wskazywało na dojrzałość przywódców powstania²³. Przypominano też po-

¹⁸ J.Z., *Ojciec i syn*, „Naród. Dodatek ilustrowany” 1906, nr 1, s. 1–2, nr 2, s. 9–10.

¹⁹ K. Szajnocha, *Brody krzyżackie. Szkic historyczny (skrócony)*, tamże 1907, nr 19, s. 150, nr 20, s. 159; *W słońcu sławy*, tamże 1907, nr 22, s. 170–173.

²⁰ S. Kutrzeba, *Złoty wiek chłopów w Polsce*, tamże 1906, nr 23, s. 181–184.

²¹ M. Ślęczkowska, *Z dziejowej zawieruchy. Obrazy historyczne*, tamże 1907, nr 11, s. 82–84, nr 12, s. 89–90, nr 13, s. 98–99, nr 14, s. 109–111, nr 16, s. 127–128, nr 17, s. 135–136, nr 19, s. 145–148, nr 21, s. 163–166.

²² Np. H.C. [H. Ceysingerówna], *Legiony*, tamże 1906, nr 41, s. 323–324, nr 42, s. 330–332; tejże, *Czym były dla nas Legiony?*, tamże 1907, nr 1, s. 3–5.

²³ T.B. [T. Buła], *Przysięga Kościuszki*, tamże 1907, nr 14, s. 105–106; *Pamiętki ku czci Tadeusza Kościuszki*, tamże 1906, nr 4, s. 28–29.

wstanie listopadowe²⁴, a z tekstów dotyczących powstania styczniowego można wnosić, że było ono wciąż żywe w świadomości narodu, gdyż jego uczestników traktowano jako bohaterów, pomimo poniesionej klęski²⁵.

W zakresie popularyzacji wiedzy o Polsce dawnej i współczesnej wiele informacji przyniosły też artykuły stanowiące minimonografie poszczególnych krain – regionów, leżących kiedyś w granicach Rzeczypospolitej: Litwy, Podola, Ukrainy, Wołynia i Pomorza. Zawierały one, oprócz historii, charakterystykę obszaru, granic, osadnictwa i stosunków ludnościowych na tych terenach, warunków naturalnych oraz opisy głównych miast i zabytków. W związku z tym, że te krainy przez wieki należały do Polski, postrzegano je jako polskie, a nie rosyjskie (Litwa) czy niemieckie (Pomorze)²⁶. Podobny charakter miały artykuły o miastach polskich, wskazujące na ich rolę w dziejach państwa i narodu²⁷.

Poszerzenie wiedzy historycznej przynosiły ponadto biografie sławnych ludzi, gdyż ich działalność była przedstawiana zwykle na szerokim tle politycznym i społecznym. W taki sposób przybliżono m.in. sylwetki króla Stefana Batorego, hetmana Stefana Czarnieckiego, Stanisława Staszica, księcia Józefa Poniatowskiego oraz Napoleona Bonaparte²⁸.

Problematyka polityczno-społeczna i gospodarcza

Równie często na łamach pisma pojawiały się artykuły z dziedziny polityki, spraw społecznych i gospodarki. Tym tematom poświęcono 56 artykułów: w tym 31 sprawom społeczno-politycznym i 25 – ekonomicznym.

W 1906 r. wiele pisano o zbliżających się wyborach do Rosyjskiej Dumy Państwowej. Wyjaśniano czytelnikom, co to jest parlament, Rosyjska Izba (Duma) Państwowa i Rada Państwa, jakie są ich kompetencje, kto ustanawia prawo; z ilu posłów składa się parlament rosyjski, ilu Polaków może w nim zasiąść i gdzie obradują posłowie; jakie funkcje pełnią ministrowie i jaki jest system ich powoływania²⁹. Objąsniano też istotę wyborów, podkreślając, że w zasadzie nie głosuje się na konkretnego człowieka, ale na program stronnictwa politycznego, które on reprezentuje. Sugerowano zresztą, że tylko program SDN gwarantował poprawę bytu ludu i rozwój oświaty ludowej. Po wyborach natomiast przedstawiono sylwetki 36 posłów wybranych z Królestwa Polskiego, przypominając ich dotychczasową działalność polityczną i społeczną³⁰ oraz uświadamiano czytelników o ciężącej na posłach odpowiedzialności

²⁴ Np. M. Mochacki, *Noc 29-go listopada*, tamże 1906, nr 38, s. 297–298; *Bitwa pod Grochowem*, tamże, s. 299–301.

²⁵ *Przed laty*, tamże 1907, nr 3, s. 18; *Pod Ostrołęką*, tamże, nr 21, s. 161–162; [R. Kalinowski], *Listy Rafała Kalinowskiego*, tamże, nr 3, s. 18–19.

²⁶ J. Bohuszewicz, *Litwa historyczna*, tamże, nr 19, s. 145–146; C.K. Jankowski, *Podole*, tamże, nr 34, s. 265–266, nr 35, s. 273–274; *Ukraina*, tamże 1907, nr 10, s. 75–77, nr 12, s. 91–93; W. Zwoliński, *Z wycieczki na Wołyn*, tamże 1906, nr 33, s. 257–258; *Pomorze i Ziemia Pruska*, tamże 1907, nr 15, s. 116–117, nr 17, s. 132–134, nr 19, s. 148–149, nr 20, s. 156–158, nr 21, s. 166–167.

²⁷ Np. H.C. [H. Ceysingerówna], *Kraków*, tamże 1906, nr 26, s. 202–203, nr 27, s. 2–9–211, nr 28, s. 217–219; S.K. [S. Kozicki], *Z Kielc*, tamże, nr 30, s. 233–235; E. Maliszewski, *Puławy*, tamże, nr 31, s. 241–242; *Ciechanów*, tamże 1907, nr 24, s. 201–202.

²⁸ *Król Stefan Batory*, tamże 1907, nr 10, s. 73–74, nr 11, s. 85–86, nr 13, s. 100–102, nr 15, s. 113–114, nr 16, s. 123; H.C. [H. Ceysingerówna], *Stefan Czarniecki*, tamże 1906, nr 36, s. 280–282; G., *Ks. Stanisław Staszic*, tamże, nr 25, s. 193–195; *Książę Józef Poniatowski*, tamże, nr 3, s. 17–19, nr 4, s. 25–27, nr 5, s. 33–36; H.C. [H. Ceysingerówna], *Napoleon Bonaparte. Życiorys*, tamże 1907, nr 4, s. 26–28, nr 5, s. 35, nr 6, s. 43–46, nr 7, s. 49–51.

²⁹ W., *Czym ma być Izba Państwowa i Rada Państwa*, tamże 1906, nr 8, s. 61–62; *Gmach Izby Państwowej*, tamże, nr 11, s. 85–86; W., *Co to jest ministerium?*, tamże, nr 2, s. 14–15.

³⁰ *Posłowie polscy w Izbie*, tamże 1906, nr 8, s. 68–70, nr 10, s. 76–78, nr 11, s. 83–85, nr 12, s. 91–93, nr 13, s. 99–100, nr 14, s. 108–109, nr 15, s. 16–117, nr 19, s. 148–150.

w zakresie obrony praw Polaków na forum parlamentu rosyjskiego³¹.

W skład Koła Polskiego w parlamencie rosyjskim weszli m.in. posłowie SDN – z największą zresztą liczbą swoich przedstawicieli. Fakt ten publicyści dodatku do „Narodu” skomentowali następująco: „Zwyciężyła polityka oparta na niezachwianej wierze w siły narodu [...]. Zwyciężyła myśl demokratyczna, która nakazała nam iść między lud, pracować z nim i przygotować go do samoistnego udziału w narodowym życiu”³². Kolejne artykuły zawierały program prac Koła Polskiego, który koncentrował się na tym, by wszystkie siły polskie, niezależnie od sympatii politycznych, połączyły się we wspólnym dążeniu do obrony polskich interesów: do uzyskania dla Królestwa Polskiego jak najdalej idącej autonomii; przeprowadzenia reform prawno-politycznych, zniesienia ograniczeń stanowych przez zapewnienie wszystkim swobód obywatelskich i ekonomicznych; reformy rolnictwa i dróg; rozwoju przemysłu, spółek i stowarzyszeń samopomocowych; podniesienia oświaty i statusu warstwy ludowej oraz przygotowania jej do współodpowiedzialności za losy państwa. Podkreślano, że żadnemu innemu stronnictwu politycznemu nie zależy tak mocno na tym, by kierowanie sprawami narodowymi znajdowało się w rękach wszystkich warstw społecznych³³.

Tematyka społeczno-polityczna była prezentowana także w szerszej, międzynarodowej lub historycznej, perspektywie. Objaśniano na

przykład, w oparciu o przykłady różnych państw, co to jest konstytucja i na czym polega różnica pomiędzy państwem absolutnym a konstytucyjnym³⁴. Przypomniano etapy kształtowania się władzy parlamentarnej w Polsce od czasów Mieszka I do upadku Rzeczypospolitej. Wyjaśniono czytelnikom genezę sejmu i sejmików szlacheckich oraz – w ujęciu historycznym – proces dochodzenia szlachty do decydowania o sprawach państwowych. Omawiając Konstytucję 3 Maja, podkreślano jej ponadczasowe znaczenie, jakim było umożliwienie działania i rozwoju warstwom dotychczas niebiorącym czynnego udziału w decydowaniu o losach państwa³⁵.

Spśród tematów z dziedziny gospodarki dużo miejsca poświęcano sprawom rolnictwa i kondycji stanu włościańskiego, zarówno w perspektywie historycznej, jak i współczesnej. W jednym z artykułów omówienie etapów wyzwolenia chłopów spod jarzma pańszczyzny poprzedzono zdefiniowaniem kluczowych pojęć, takich jak poddaństwo, pańszczyzna, dobra królewskie, duchowne i ziemskie; przypomniano także osiągnięcia Konstytucji 3 Maja, uniwersału połanieckiego i konstytucji Księstwa Warszawskiego w zakresie uregulowań prawnych w kwestii włościańskiej – apelowano, by nie zaprzepaścić tych osiągnięć, by w każdych okolicznościach pamiętać, że społeczeństwo polskie, wszystkie jego stany, jest jednością, że najważniejsze są racje narodowe, a nie klasowe³⁶. Zastanawiano się również, jak podnieść dobrobyt na wsi, jak zmienić status materialny

³¹ St. K. [S. Kozicki], *Z wyborów*, tamże, nr 7, s. 52–53; K., *Wybory w gminie i w powiecie*, tamże, nr 1, s. 6–7; *Wybory w Warszawie*, tamże, nr 8, s. 60–61.

³² *Odezwa Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego*, tamże, nr 11, s. 86–88.

³³ Mazur znad Wisły, *O siłę ludu*, tamże, nr 10, s. 78–80; J. Nakonieczny, *List posła Nakoniecznego, lipiec 1906*, tamże, nr 18, s. 142–144.

³⁴ A., *Państwo konstytucyjne*, tamże, nr 17, s. 131–133.

³⁵ M. Dzierżanowska, *Jak się utworzył i czym był sejm polski*, tamże 1907, nr 14, s. 107–109, nr 15, s. 120, nr 16, s. 125–127, nr 17, s. 131, nr 18, s. 143–144; *Konstytucja 3 Maja*, tamże, nr 18, s. 138–139.

³⁶ S.K. [S. Kozicki], *Sprawa włościańska w drugiej połowie XVIII-go wieku*, tamże 1906, nr 3, s. 21–23, nr 4, s. 29–30, nr 5, s. 39–40, nr 6, s. 45–46, nr 7, s. 49–51, nr 8, s. 57–58, nr 9, s. 70–71; tenże, *Sprawa włościańska za*

najemnych robotników i parobków na wsiach³⁷. W rozważaniach nie ograniczano się tylko do Królestwa Polskiego, sporo uwagi poświęcano także kwestii agrarnej w Rosji. Bieda panująca na wsi rosyjskiej wynikała, według publicystów, przede wszystkim z niedostatecznej pomocy państwa oraz z braku systemu tanich kredytów dla chłopów. Wśród przyczyn miernych wyników gospodarki rolnej wymieniano niemal całkowity brak oświaty rolniczej oraz rozdrobnienie majątków. Na tle rosyjskiego, rolnictwo w Królestwie było znacznie lepiej rozwinięte³⁸.

Narodowi demokraci w zaborze rosyjskim dużą rolę przypisywali kółkom rolniczym, zwłaszcza w procesie uświadamiania i usamodzielniania chłopów. Miały one pouczać, w jaki sposób umiejętną pracą osiągnąć lepsze wyniki w rolnictwie³⁹. O to, by swoim czytelnikom przybliżyć ideę kółek rolniczych zadbała również redakcja dodatku do „Narodu”. W tym celu opublikowano kilka artykułów o kółkach rolniczych w zaborze pruskim; o działalności i osiągnięciach Lubelskiego Towarzystwa Rolniczego i włościańskich spółkach rolniczych na Mazowszu. W artykułach omawiano zasady ich funkcjonowania oraz korzyści płynące ze wspólnego gospodarowania⁴⁰.

Zupełnie inne możliwości rozwoju życia politycznego, społecznego i gospodarczego były

w zaborze austriackim. Autonomia zapewniała Polakom współdecydowanie i współodpowiedzialność za podejmowanie inicjatyw w tych zakresach, o czym nie mogli nawet marzyć mieszkańcy zaborów rosyjskiego i pruskiego. Galicji pod panowaniem austriackim – w szerokiej perspektywie – zostało poświęcone kilka obszernych, wieloczęściowych artykułów. Autorem większości z nich był ekonomista i polityk Jerzy Gościcki. Najpierw przybliżył czytelnikom historię Galicji do momentu uzyskania autonomii, scharakteryzował jej obszar, bogactwa naturalne; szkolnictwo i oświatę, cenzurę i ucisk germanizacyjny oraz gospodarcze podłoże biedy galicyjskiej⁴¹. Następnie omówił konstytucję Austro-Węgier z 1867 r. i swobody, jakie dała Polakom w ramach autonomii; kompetencje Sejmu Krajowego oraz Rady Szkolnej Krajowej⁴². W kolejnym artykule scharakteryzował osiągnięcia autonomii po 40 latach od jej wprowadzenia. Na podstawie danych statystycznych stwierdził, że widoczne są wyraźne zmiany na lepsze, zarówno jeśli chodzi o podniesienie poziomu oświaty i zdrowotności, jak i rozwój górnictwa i przemysłu, szczególnie naftowego. Wiele stron życia narodowego zostało uporządkowanych, a kraj wszedł na drogę stałego rozwoju⁴³. Jednakże, według Gościckiego,

czasów Księstwa Warszawskiego, tamże 1907, nr 5, s. 37–38; A. Marylski-Łuszczewski, *Gmina w Polsce*, tamże 1906, nr 27, s. 212–214, nr 28, s. 223.

³⁷ R., *Co można zrobić dla poprawienia losu służby na wsi?*, tamże 1906, nr 2, s. 13–14; W., *Szachownica*, tamże, nr 6, s. 46–47.

³⁸ W., *Jak żyje włościanin rosyjski?*, tamże, nr 3, s. 23–24; tenże, *Niedola włościan rosyjskich*, tamże, nr 7, s. 54–55; Z. Gloger, *Rolnictwo Polaków i Rosjan*, tamże, nr 17, s. 134–135.

³⁹ T. Wolsza, *Narodowa Demokracja...*, dz. cyt., s. 253.

⁴⁰ *Kółka rolnicze w Księstwie Poznańskim*, „Naród. Dodatek ilustrowany” 1906, nr 14, s. 105–107; P. Żak, *Z wycieczki członków Towarzystwa Rolniczego Lubelskiego*, tamże, nr 25, s. 197–198, nr 26, s. 204–206; Olech, *Wystawa włościańska*, tamże, nr 28, s. 221–222. Do końca XIX wieku w Królestwie Polskim nie można było tworzyć organizacji o charakterze ekonomicznym lub kulturalnym skupiających chłopów, które spełniły tak istotną rolę w zaborze pruskim i w Galicji; J. Kostecki, Z. Byczkowska, *Czytelnictwo czasopism ludowych w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX wieku*, „Przegląd Humanistyczny” 1978, nr 10, s. 107.

⁴¹ J.G. [J. Gościcki], *Galicja pod panowaniem austriackim*, „Naród. Dodatek ilustrowany” 1906, nr 21, s. 161–163, nr 22, s. 174–176, nr 24, s. 190–192, nr 25, s. 199–200, nr 26, s. 206–208, nr 27, s. 214–216.

⁴² J.G. [J. Gościcki], *Ustrój polityczny Austrii i Galicji*, tamże, nr 31, s. 246–247, nr 32, s. 254–255.

⁴³ J. Gościcki, *Wyniki gospodarki autonomicznej w Galicji*, tamże, nr 33, s. 261–262, nr 34, s. 270–272, nr 35, s. 279–280, nr 36, s. 287–288.

zostało jeszcze wiele do zrobienia, Galicja bowiem nadal pozostawała krajem stosunkowo biednym pod względem gospodarczym. Autor sugerował, że przyczyną takiego stanu rzeczy były jednak zbyt wąskie ramy autonomii, niemoc Sejmu Krajowego i zbytne uzależnienie kraju od parlamentu wiedeńskiego. Wśród postulatów, których realizacja wpłynęłaby na poprawę stanu ekonomicznego Galicji, wymienił m.in. podniesienie rentowności rolnictwa, utworzenie nowych miejsc pracy, wprowadzenie prawa ograniczającego napływ obcych towarów i propagowanie ich wytwórczości w kraju, rozwój przemysłu w oparciu o bogactwa naturalne Galicji, reformę systemu podatków, prawa cywilnego, handlowego, przemysłowego i karnego⁴⁴.

Podobnymi spostrzeżeniami po pobycie w Galicji podzielił się z czytelnikami „Narodu” Kozicki. Według niego od czasów autonomii bardzo wzrósł poziom życia gospodarczego i społecznego w prowincji i Galicja pod wieloma względami wyprzedziła Królestwo Polskie. Jedynie działalność kółek rolniczych, choć według statystyk wyglądała imponująco, była, jego zdaniem, mało widoczna w terenie⁴⁵. Jednakże pomimo tych niedoskonałości Galicja jawiła się mieszkańcom Królestwa jako kraina nieskończonych możliwości w zakresie życia społecznego, politycznego i kulturalnego.

Wiele informacji przynosiły ponadto biografie osób związanych ze sferą życia społeczno-politycznego i gospodarki, m.in. Stanisława

Szczepanowskiego – ekonomisty i inżyniera, pioniera przemysłu naftowego w Galicji⁴⁶; Aleksandra Makowieckiego – społecznika, organizatora pierwszych towarzystw zaliczkowych w Królestwie⁴⁷; Stanisława Chełchowskiego – prezesa Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Królestwie⁴⁸; Henryka Jordana – krakowskiego lekarza i społecznika⁴⁹ oraz Jana Tarasiuka – włościanina spod Terespoła, który swą nieugiętą postawą wobec prawosławia przyczynił się do budzenia poczucia narodo-wo wśród unitów nadbużańskich⁵⁰.

Pozostałe tematy

Na łamach tygodnika opublikowano także szereg artykułów z dziedziny oświaty. Przede wszystkim rozpowszechniano wiedzę o ideach, celach i osiągnięciach Polskiej Macierzy Szkolnej w Królestwie oraz Towarzystwa Szkoły Ludowej w Galicji. Podkreślano, że nie byłoby ich dziś, gdyby nie doświadczenia pokoleń od czasów Komisji Edukacji Narodowej. Wtedy dopiero tak naprawdę stworzono polską szkołę narodową z polskim językiem wykładowym (zamiast łaciny) rozwijającą umysły młodzieży w kierunku historii Polski i powszechnej oraz w zakresie nauk matematyczno-przyrodniczych. Podkreślano, że działalność PMS i TSL nie tylko przyczynia się do wzrostu poziomu wykształcenia społeczeństwa polskiego, ale też ratuje je przed rusyfikacją, germanizacją i bohemizacją⁵¹.

⁴⁴ Tenże, *Wyodrębnienie Galicji*, tamże, nr 39, s. 311–312, nr 40, s. 319–320, nr 42, s. 334–336.

⁴⁵ S. Kozicki, *Z wycieczki do Galicji*, tamże, nr 34, s. 268–269, nr 35, s. 276–279, nr 36, s. 286–287, nr 37, s. 295–296, nr 39, s. 310–311. Ponadto: *Kółka rolnicze w Galicji*, tamże, nr 19, s. 150–151; *Jubileusz kółek rolniczych w Galicji*, tamże 1907, nr 23, s. 195.

⁴⁶ H.C. [H. Ceysingerówna], *Stanisław Szczepanowski. Życiorys*, tamże 1906, nr 9, s. 65–66, nr 10, s. 73–74.

⁴⁷ *Aleksander Makowiecki*, tamże 1907, nr 24, s. 203–204.

⁴⁸ *Stanisław Chełchowski*, tamże 1907, nr 12, s. 89.

⁴⁹ J.Za., *Doktor Henryk Jordan*, tamże, nr 23, s. 193–195.

⁵⁰ Z. Borkowski, *Nad grobem ś.p. Jana Tarasiuka z Błotkowa*, tamże 1906, nr 14, s. 110–111.

⁵¹ *O wychowaniu narodowym*, tamże 1907, nr 2, s. 12–13, nr 3, s. 20–22; Marcin, *Jasne dziedzictwo*, tamże 1906, nr 23, s. 177–179; K. Janikowski, *Polska Macierz Szkolna*, tamże, nr 16, s. 126–128; Władek spod Stanisławowa, *Na co nam się przyda oświata i skąd ją czerpać? Czyli jak Bartłomiej Maciejowi tłumaczył o Polskiej Ma-*

Pisano, solidaryzując się z szykanowanymi, o prześladowaniach dzieci polskich w Poznańskiem za naukę religii w języku ojczystym⁵² oraz o trudnościach, jakie z kolei w Galicji muszą pokonać dzieci chłopskie, by móc ukończyć szkołę średnią (biedę, przymusowy pobór do wojska)⁵³. Informowanie o sytuacji społecznej i politycznej w zaborach pruskim i austriackim miało wytworzyć w czytelnikach pisma poczucie więzi ponadzaborowej⁵⁴.

Kolejną dziedziną, jakiej na łamach tygodniowego dodatku do „Narodu” poświęcono dużo miejsca, była etnografia ziem polskich. Cenne były artykuły wybitnego etnografa, folklorysty i historyka Zygmunta Glogera, który pisał o obrzędach ludowych związanych z weselem, Dniem Zaduszny i pracą na roli, przy każdym z nich cytując odpowiednie pieśni, przyspiewki, przysłowia i porzekadła⁵⁵. Scharakteryzowano także stroje ludowe poszczególnych regionów Polski, wzbogacając każdy opis materiałem ilustracyjnym⁵⁶.

Na nieco mniejszą skalę publikowano w piśmie teksty z zakresu historii literatury. Były

to omówienia twórczości wybranych pisarzy i poetów, m.in. Mikołaja Reja⁵⁷, Juliana Ursyna Niemcewicza⁵⁸, Teofila Lenartowicza⁵⁹, Wincentego Pola⁶⁰, Kornela Ujejskiego⁶¹ i Stanisława Wyspiańskiego⁶² oraz artykuły problemowe, spośród których najciekawszy wydaje się być wieloczęściowy tekst Stefana Chciuka na temat pierwiastków ludowych w literaturze polskiej. Autor przeprowadził w nim analizę utworów m.in. Szymona Szymonowica, Wojciecha Bogusławskiego, Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego, Marii Konopnickiej, Jana Kasprowicza, Władysława St. Reymonta, Stanisława Wyspiańskiego i Władysława Orkana, wskazując na rolę, jaką w ich twórczości pełnił folklor, i w jakiej postaci się objawiał⁶³. Z innych względów do ciekawych należał też artykuł, którego autorem był poeta ludowy Antoni Kucharczyk, publikujący pod pseudonimem Jantek z Bugaja. Tekst był oparty na osobistych doświadczeniach poety, który swą twórczością pragnie „budzić ze snu wiekowego”, uszlachetniać i oświecać współbraci⁶⁴.

cierzy Szkolnej, tamże 1907, nr 21, s. 167–168; J.Z., *Towarzystwo Szkoły Ludowej*, tamże 1906, nr 15, s. 113–114; *Towarzystwo Szkoły Ludowej w Galicji*, tamże 1907, nr 23, s. 195.

⁵² Nauczycielka, *Walka szkolna w zaborze pruskim*, tamże 1907, nr 24, s. 204–206, nr 25, s. 217–219.

⁵³ T. Buła, *O chłodzie i głodzie czyli jak się kształcą synowie włościan w Galicji*, tamże, nr 2, s. 15–16, nr 3, s. 23–24, nr 4, s. 31–32.

⁵⁴ Por. A. Karczevska, „*Wszystko dla ludu przez lud*”. *Popularyzacja czytelnictwa wśród chłopów w Królestwie Polskim w deklaracjach, programie i działalności obozu narodowego w latach 1886–1905*, „Roczniki Biblioteczne” R. 52 (2008), s. 40.

⁵⁵ Z. Gloger, *Gody weselne*, „Naród. Dodatek ilustrowany” 1906, nr 30, s. 236–238, nr 32, s. 243–246, nr 32, s. 250–253; tenże, *Wróżby zamążpójścia i ożenku*, tamże 1906, nr 40, s. 313–314; tenże, *Dzień Zaduszny*, tamże 1906, nr 34, s. 267; tenże, *Siew oziminy*, tamże 1906, nr 28, s. 220–221.

⁵⁶ Kielnia, *Szanujmy strój przodków*, tamże 1906, nr 20, s. 153–154; *Stroje ludowe*, tamże 1907, nr 23, s. 191–193, nr 24, s. 206–207, nr 25, s. 220–221.

⁵⁷ W., *Mikołaj Rej*, tamże 1906, nr 17, s. 133.

⁵⁸ H.C. [H. Ceysingerówna], *Julian Ursyn Niemcewicz. Życiorys*, tamże 1906, nr 13, s. 97–98.

⁵⁹ Janina, *Teofil Lenartowicz*, tamże 1906, nr 24, s. 185–187.

⁶⁰ *Wincenty Pol*, tamże 1907, nr 16, s. 121–122, nr 17, s. 129–131.

⁶¹ *Kornel Ujejski*, tamże 1907, nr 20, s. 153–154, nr 21, s. 162–163.

⁶² Marcin, *Stanisław Wyspiański*, tamże 1906, nr 37, s. 292–294, nr 38, s. 302–304, nr 39, s. 307–310, nr 40, s. 315–317, nr 41, s. 327–328, nr 42, s. 334, 1907, nr 1, s. 7–8, nr 2, s. 16, nr 6, s. 46–47, nr 8, s. 64, nr 9, s. 72, nr 10, s. 78–80.

⁶³ S. Chciuk, *Ludowość u naszych poetów*, tamże 1907, nr 11, s. 87–88, nr 12, s. 90–91, nr 14, s. 106–107, nr 15, s. 118–119, nr 17, s. 134–135, nr 18, s. 142–143.

⁶⁴ Jantek z Bugaja [A. Kucharczyk], *Ze wsi*, tamże 1906, nr 35, s. 275–276.

W piśmie opublikowano także kilka popularnonaukowych tekstów z dziedziny przyrodoznawstwa. W przystępnej formie scharakteryzowano m.in. budowę kuli ziemskiej i strefy klimatyczne świata⁶⁵, osobliwości przyrody bieguna północnego⁶⁶, formy działalności wulkanów⁶⁷, zwierzęta i rośliny morskie⁶⁸. Popularyzowano także higienę, wyjaśniając, dlaczego należy dbać o świeże powietrze w izbach mieszkalnych oraz podawano przyczyny niektórych chorób⁶⁹; w imieniu Towarzystwa Higienicznego Warszawskiego występowano przeciw pijaństwu na wsi⁷⁰.

Wśród kilku artykułów zakwalifikowanych jako „różne” należy wymienić dwa dotyczące ruchu sokolego, prezentujące jego genezę, idee, założenia, cele, formy działalności i strukturę organizacyjną⁷¹.

Jak wspomniano we wstępie, każdy z numerów zawierał teksty literackie; łącznie opublikowano 82 wiersze i 37 utworów prozą. W ten sposób pismo miało swój wkład w popularyzację literatury polskiej. Poezja na jego łamach stanowiła dorobek 32 autorów. Większość z nich należała do narodowego panteonu, byli

to bowiem m.in. Mikołaj Rej (zamieszczono jego 7 fraszek), Jan Kochanowski (1 wiersz), Julian Ursyn Niemcewicz (4), Juliusz Słowacki (3), Adam Mickiewicz (1), Zygmunt Krasiński (1), Narcyza Żmichowska (1), Teofil Lenartowicz (6), Wincenty Pol (5), Kornel Ujejski (1), Władysław Syrokomla (1), Bohdan Zaleski (2), Adam Asnyk (1) i inni. Spośród poetów współczesnych najwięcej wierszy opublikowali: Władysław Karoli (8), Kazimierz Laskowski (7) i Zdzisław Dębicki (5). Pozostali poeci – w tym dwóch włościan – Tomasz Kalembasa spod Sandomierza i niejaki Skiba spod Bychawy zamieścili po 1–2 wiersze; 5 wierszy opublikowano anonimowo.

Prozę reprezentowało m.in. wiele opowiadań opartych na podaniach ludowych i legendach, w tym Jana Kasprowicza⁷², Władysława St. Reymonta⁷³, Eustachego Śmiałowskiego⁷⁴, Seweryna Udzieli⁷⁵ i Heleny Ceysingerówny⁷⁶. Kilka opowiadań stanowiło ilustrację stosunków panujących na wsi⁷⁷; niektóre nawiązywały do wydarzeń z historii Polski i z udziałem Polaków⁷⁸; tematem innych była sytuacja szkolnictwa powszechnego w Królestwie Pol-

⁶⁵ Trzmiel, *Ziemia*, tamże 1907, nr 12, s. 93–94, nr 13, s. 102–104.

⁶⁶ Tenże, *Okolice podbiegunowe*, tamże, nr 19, s. 150–152, nr 20, s. 158–159.

⁶⁷ M., *O wulkanach*, tamże 1906, nr 36, s. 284–286.

⁶⁸ J. Nusbaum, *Co się dzieje w głębiach morza*, tamże, nr 15, s. 117–119.

⁶⁹ J. Nusbaum, *Dlaczego należy dbać o dobre powietrze w izbach?*, tamże, nr 8, s. 62–63, nr 9, s. 71–72; W. Sieradzki, *O przyczynach niektórych chorób*, tamże, nr 12, s. 93–95.

⁷⁰ *Przeciw pijaństwu*, tamże, nr 7, s. 55–56.

⁷¹ *Sokolstwo*, tamże, nr 16, s. 121–122; E. Szyller, *Wszesłowiański Złot Sokoli w Zagrzebiu*, tamże, nr 29, s. 229–230.

⁷² J. Kasprowicz, *Morskie Oko*, tamże, nr 15, s. 115–116.

⁷³ W. Reymont, *Legenda Wigilijna*, tamże, nr 3, s. 19–20.

⁷⁴ E. Śmiałowski, *Zabity diabeł – opowiadanie według tradycji*, tamże, nr 9, s. 66–67.

⁷⁵ S. Udziela, *Baba Sitnica. Opowiadanie ludowe*, tamże, nr 33, s. 259–260; tenże, *Niedziela palmowa. Opowiadanie ludowe*, tamże, nr 36, s. 283–284.

⁷⁶ H. Ceysingerówna, *Na szczyt. Podanie ludowe*, tamże, nr 42, s. 332–333.

⁷⁷ Np. A. Wydźga, *Jak to u nas*, tamże, nr 4, s. 27–28; K. Króliński, *Sieroca dola. Obrazek*, tamże, nr 7, s. 51–52; *Zazionęło...*, tamże, nr 8, s. 58–59; ...mira, *Kara Boża. Zdarzenie prawdziwe na Mazowszu*, tamże, nr 14, s. 110; B. Włodkówna, *Z tęsknoty*, tamże, nr 18, s. 139–141, nr 19, s. 146–148, nr 20, s. 154–155, nr 21, s. 163.

⁷⁸ Np. Z. Parvi, *Wielkanoc Maćka w Mandżurii*, tamże, nr 1, s. 3–4; P. Wilkońska, *Złoty warkocz. Obrazek*, tamże, nr 2, s. 10–12; H. Sienkiewicz, *Szwedzi pod Częstochową*, tamże, nr 22, s. 171–172; *Mały obrońca ojczyzny*, tamże 1907, nr 1, s. 5–6; M.W., *Lepsza śmierć, niż niewola*, tamże, nr 10, s. 77–78.

skim i w zaborze pruskim⁷⁹. Na łamach dodatku opublikowano także 4 opowiadania obcych autorów: Alfonsa Daudeta⁸⁰, Emila Souvestre⁸¹, Maurycego Jókai⁸² i Oskara Wilde’a⁸³.

Wiedzę o Polsce i świecie poszerzał dział „Rozmaitości”, który zawierał różnego rodzaju ciekawostki mogące, w opinii redakcji, zainteresować czytelnika. W dziale „Nowe książki” rejestrowano natomiast bieżącą ofertę warszawskich księgarń w zakresie literatury pięknej oraz popularnonaukowej i poradnikowej.

Warto zwrócić uwagę na bogactwo materiału ilustracyjnego prezentowanego na łamach tygodnika. Składały się na niego m.in. portrety postaci historycznych oraz osób współczesnych (np. kandydatów na posłów do Dumy Rosyjskiej), wizerunki zabytków, pomników, strojów ludowych, reprodukcje dzieł malarskich. Te ilustracje pełniły podwójną rolę: były uzupełnieniem przekazywanych treści, a dla wielu czytelników stanowiły jedyną możliwość poznania dzieł architektury i malarstwa.

Autorzy

Wiele tekstów, szczególnie z zakresu spraw politycznych i społecznych, pisał sam redaktor Kozicki. W powyższych kwestiach wypowiadali się ponadto: ekonomista i polityk Jerzy Gościcki; tłumaczka i publicystka Maria Dzierżanowska; publicysta i redaktor pism warszawskich Kazimierz Janikowski; działacz społeczny i publicysta Antoni Marylski-Łuszczewski. Z pismem współpracował etnograf Zygmunt Gloger i historycy: Stanisław Kutrzeba i Ludwik Kubala; teksty historyczne pisali ponadto:

Jadwiga Bohuszewicz, Czesław Ksawery Jankowski, Helena Ceysingerówna, Mieczysława Ślęczkowska i Wincenty Zwoliński. Opublikowano także szkice historyczne wówczas już nieżyjących: Karola Szajnochy i Maurycego Mochnackiego.

Na łamach tygodnika publikowali także profesorowie Uniwersytetu Lwowskiego: przyrodnik Józef Nusbaum i lekarz Włodzimierz Sieradzki; o ruchu sokolim pisał sportowiec, wydawca i redaktor Emil Szyller. Pismo udostępniało swoje łamy także chłopskim autorom: pisali doń m.in. Piotr Żak z Lubelskiego, Józef Nakonieczny – poseł do Dumy Rosyjskiej, Tomasz Buła z Poronina i autor posługujący się pseudonimem Mazur znad Wisły. Wielu autorów publikowało pod pseudonimami lub kryptonimami, nie wszystkie udało się rozwiązać. Redakcja starała się utrzymywać artykuły na wysokim poziomie, choć z oczywistych powodów były one pisane prostym językiem, zrozumiałym dla potencjalnego czytelnika z ludu.

Zakończenie

Dziennik „Naród” wychodził do końca 1907 r. Nieco wcześniej, bo w październiku, ukazał się ostatni numer dodatku ilustrowanego. Wydaje się, że o jego zawieszeniu zdecydowano nagle, gdyż w tym ostatnim numerze były jeszcze artykuły z adnotacją c.d.n. Najprawdopodobniej przyczyną takiego posunięcia były problemy finansowe, z którymi pismo macierzyste borykało się w zasadzie przez cały okres funkcjonowania.

Działalność wydawnicza Narodowej Demokracji skierowana do warstwy ludowej zga-

⁷⁹ Np. Kielnia, *Szlachetna zemsta*, tamże 1906, nr 23, s. 179–181; H.C. [H. Ceysingerówna], *Obrazki z minio-nej niedawno przeszłości. Jak król Łokietek...*, tamże 1907, nr 8, s. 62–63; B. Włodkówna, *Mali męczennicy*, tamże 1907, nr 12, s. 95–96, nr 13, s. 104, nr 14, s. 111–112, nr 15, s. 114–116.

⁸⁰ A. Daudet, *Ostatnia lekcja. Opowiadanie młodego Alzaczyka*, tamże 1906, nr 10, s. 74–76.

⁸¹ E. Souvestre, *Wieśniak i adwokat*, tamże, nr 6, s. 43–44.

⁸² M. Jókai, *Aż do śmierci. Romans historyczny z czasów Rakoczego*, tamże 1907, nr 23, s. 188–191, nr 24, s. 213–214, nr 25, s. 228–231.

⁸³ O. Wilde, *Olbrzym samolub*, tamże 1906, nr 41, s. 325–327.

działała się z programem edukacyjnym obozu wobec środowiska chłopskiego. Egzemplifikacją tego był „Naród. Dodatek ilustrowany”, który odegrał znaczną i pozytywną rolę w zakresie upowszechniania wiedzy. Teksty publikowane na jego łamach zawierały podstawowe wiadomości o polityce i jej instytucjach oraz o bieżących zjawiskach politycznych, nieraz także ich ocenę. W ten sposób starano się przygotować warstwę włościańską do odpowiedzialnego uczestnictwa w życiu narodu. Ponadto przybliżano czytelnikowi problematykę ekonomiczną, przede wszystkim w odniesieniu do zaboru rosyjskiego, ale pisano także o warunkach rozwoju gospodarczego w Galicji i w Wielkopolsce. Dominującą w piśmie historię Polski popula-

ryzowano w taki sposób, by podkreślić jedność ziem polskich, pomimo ich przynależności do różnych zaborów. Zamieszczane na łamach dodatku artykuły z przyrodoznawstwa, oświaty i etnografii wprowadzały do świadomości czytelników nowe tematy, nowe pojęcia i nowe zjawiska. Literaturę polską omawiano w oparciu o twórczość najwybitniejszych poetów i pisarzy, nie pomijając wszakże dorobku twórców chłopskich.

Bez wątpienia tygodniowy dodatek do dziennika „Naród” odegrał pozytywną rolę w propagowaniu wiedzy wśród warstwy włościańskiej, wspierał procesy kształtowania świadomości narodowej i obywatelskiej ludu oraz utrwał w nim postawy patriotyczne.

Bibliografia

- Jakubowska U., *Prasa Narodowej Demokracji w dobie zaborów*, Warszawa–Łódź 1988.
- Karczeńska A., „Wszystko dla ludu przez lud”. *Popularyzacja czytelnictwa wśród chłopów w Królestwie Polskim w deklaracjach, programie i działalności obozu narodowego w latach 1886–1905*, „Roczniki Biblioteczne” 2008, R. 52, s. 31–45.
- Karczeńska A., *Upowszechnianie czytelnictwa wśród chłopów w Królestwie Polskim. Zarys problematyki* [w:] *Ludzie i książki. Studia historyczne*, red. J. Kostecki, Warszawa 2006, s. 149–180.
- Kmieciak Z. i in., *Prasa polska w zaborze rosyjskim w latach 1905–1915* [w:] *Prasa polska w latach 1864–1918*, Warszawa 1976, s. 58–113.
- Kostecki J., Byczkowska Z., *Czytelnictwo czasopism ludowych w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX wieku*, „Przegląd Humanistyczny” 1978, nr 10 (157), s. 107–127.
- Piątkowski W., *Idee społeczno-polityczne „Polaka” (1896–1906). Przyczynek do kształtowania się ideologii Narodowej Demokracji*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1966, nr 2, s. 45–65.
- Program Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w zaborze rosyjskim*, „Przegląd Wszechpolski” 1897, nr 11, s. 241–247.
- Program Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w zaborze rosyjskim*, „Przegląd Wszechpolski” 1903, nr 10, s. 721–758.
- Wolsza T., *Narodowa Demokracja wobec chłopów w latach 1887–1914. Programy, polityka, działalność*, Warszawa 1992.